

MANK GESLAGEN

De zegen van Jakob: mank aan het postmodernisme

Genesis 32 kunstig besproken

Henk Abma

hees een vlag op zijn onbekende verwrongen zelf in het eerste licht van de ochtendzon en ging naar huis om in vrede te leven¹

Postmodern, beter postklassiek, wil zeggen: de ene greep – die van eeuwige waarheden – is ons niet langer gegeven. Zien, soms even, want alles is fragment. Vandaar een puntsgewijze verkenning van de tweeling en hun strijd: in de joodse traditie, de beeldende kunst, bij twee joodse schrijvers uitlopend op een dichtbundel van Toon Tellegen, waarin een man vecht met een engel. Het perspectief van de zegen als een vooral pijnlijke genade, brengt ons bij Barth, waarna het thema zich nog een keer spiegelt in een gedicht van Derek Walcott, een multiculturele specialist bij uitstek op het gebied van open wonden en hun genezing.

■ Jakob en Esau: twee volkstammen, hun geschiedenis verdicht in verhalen; hun bronnen, wie zal het zeggen?² Mensen in huizen, mensen in tenten. Als scheiding een bergkam of trillend hete lucht met donkere vlekken, de suggestie van water. Tijd die heeft stilgestaan en in een spiegel tot leven komt: Afghanistan of de Libische woestijn.

■ Jakob en Esau, een tweeling: rossige ruigrok versus eenzelve huismus. Duidelijk niet eeneig of toch wel? Identiek DNA is geen garantie voor gelijke kansen, te beginnen met de verbindingen naar de placenta. Hoe dan ook: prenataal is het slaande ruzie. En zo blijft het: een licht ontvlambare, impulsief in het nu levende jager in contrast met het moederskindje dat graag in het geniep opereert: nooit het achterste van de tong laten zien en nooit te beroerd de ander een loer te draaien.

In de joodse overlevering kantelt het beeld ten gunste van Jakob. Esau, het latere Edom heeft de maffiose Samaël als beschermengel. In de baarmoeder probeert deze Jakob al te doden. Als het leven van de uitgewoonde, voorgoed onvruchtbare moeder gevaar loopt, laat Jakob Esau voorgaan: man van de wereld, de lijn van Kaïn, geen groter genot dan de geur van bloed; voorloper van vijandige wereld-

machten als Rome en het christendom. Haaks daarop: de zachtmoedige Jakob, heilig en godvruchtig minnaar van de Tora.

Het jeukt wel. Denk aan de Amerikaanse joodse zakenman Irving Moskowitz, die in Palestijnse wijken kriskras huizen opkoopt en vervolgens de proceskosten betaalt om er kolonisten met een bijtgrage herdershond te doen huisvesten.

Huiveringwekkende foto van een student met pijpenkrullen die na zo'n gewonnen geding zijn middevinger opsteekt. Ongemerkt kun je kennelijk ook onder het beslag van de Tora richting *Mein Kampf* opschuiven.

■ Het kan ook anders, beter vooral. Lange jaren slaan we over: het afgetroggelde eerstgeboorterecht; het vileine rollenspel rond de blinde Isaak; de vlucht, weg van te heet geworden grond. Jaren waarin Jakob zijn trekken thuis krijgt: harde leerschool van de Tora, waarin de begrippen eerstelingschap en zegen geïkt worden, niet het succes van haantje-de-voorst maar inbreuk op het zwaar gepantserde ego. Jakob op de weg terug, beter: terug naar de weg. Tijd om rekeningen te vereffenen, een beladen ontmoeting. Esau is onderweg met vierhonderd man.

Vrees en benauwdheid zijn Jakobs deel (Gen. 32:8). Rabbi Jonathan Sacks legt uit waarom de angst dubbele verwoording vond: angst voor de eigen dood en die voor mogelijke slachtoffers.³ Anders gezegd: zelfverdediging is geen vrijbrief voor overkill of collateral damage. Ook dat is joodse overlevering: de tien druppels wijn die tijdens de seder van Pesach verspild worden om de vreugde een grens te stellen: er vielen slachtoffers in Egypte. De havik Rabin wist dat toen hij daags na de zesdaagse oorlog sprak van *incomplete joy*. Nog anders gezegd: de hand die moet lijden onder het gebaar waarmee het wapen wordt opgenomen (Levinas).

■ Als Jakob zijn hebben en houden over de rivier gezet heeft, trekt hij zich aan deze zijde in het donker terug. Alleen met zichzelf om na te denken, het uitstippelen van een diplomatieke strategie, een gebed zoals nood dat ingeeft? Maar het loopt anders. Aan de Jabbok ontstaat een nachtelijke worsteling.

Het oerverhaal van aartsvader Jakob, met zijn tweelingbroer Esau en met zijn worsteling bij de Jabbok, blijft in al zijn gelaagdheid actueel en blijft dus kunstenaars inspireren. Henk Abma legt enkele sporen bloot die het dubbelverhaal in de cultuur van onze tijd heeft getrokken, zowel in de beeldende kunst als in de literatuur.

Ds. H.A. Abma is theoloog en publicist.

¹ Toon Tellegen, *Stof dat als een meisje*, Amsterdam: Querido 2010, 32.

² Voor wie de prikkelende, ironische reconstructie aandurfte: H.I. Bloom & D.W. Rosenberg, *Het boek van J*, Amsterdam: Waterland van Wezel 1992, 198-208.

³ J. Sacks, *Covenant and Conversation. Genesis. The Book of Beginnings*, London & Jerusalem: Maggid 2009, 213-218.

In de oudste laag gaat het ongetwijfeld om een lichtschuwe riviergod, kriebels in je buik bij het oversteken van een grens: 'Schipper, mag ik overvaren, moet ik dan ook tol betalen ja of nee?' Dat motief wordt hoeksteen in een theologisch hoogstandje. Toch is de interpretatie niet eenduidig. Met wie worstelt Jakob hier? Een engel Gods, zoals Hosea 10:4 wil? Jakob zelf meent achteraf dat hij God zelf gezien heeft. Maar waarom eindigde de strijd dan in een remise? In de joodse traditie wordt vaak aan de beschermengel van Esau gedacht. Gaat het om plaatsvervangende Eeuwige stand-in voor de verontrechtte Esau? Iemand die erin doorgeleerd heeft, spreekt over de externalisatie van een innerlijk conflict: Jakob en zijn betere ik. Mijn dominee noemt alle mogelijke interpretaties zonder een keuze op te dringen. Bijbelverhalen kenmerken zich door wat Kandinsky in geen schilderij kon missen: een lege plek, de rabijnen noemden het *makom* en ook Vasalis kende die ruimte: 'wat waar is kan alleen worden bewaard op gestileerde wijze, uitgespaard.'⁴

■ In de beeldende kunst is de worsteling van Jakob uitgebeeld van tegeltjeswijsheid tot het visioen van Bretonse vrouwen na de preek bij Gauguin en de allesbehalve geslachtsloze hermafrodit met een koket schouderbandje, waarmee Rembrandt lijkt te kiezen voor het gender van de Eeuwige.

Het mooiste vind ik de albasten plastiek (1941) van Epstein (1880-1959), ook al een Jakob, zoon van orthodoxe Poolse joden, die opgroeide in Lower East Side en stierf als Sir en overbuurman van Winston Churchill.

Geen etherische engel, maar een onverzettelijk

Sir Jacob Epstein (1880-1959),
Jacob and the Angel. Tate
Museum, Liverpool

blok steen. Hij is groter dan Jakob en moet licht door de knieën buigen om zijn tegenstander in een letterlijk adembenemende worsteling of vrije partij niet van de grond te tillen. Een kus van de Eeuwige, waarin je het slotakkoord uit het Hooglied voelt: liefde sterk als de dood.

Op de rug van de engel geen wuivende vleugels, maar zoets als de twee stenen tafels van Mozes. Je voelt het geding: niet de homerische deugden en nietzscheaanse waarden van Esau, maar recht en gerechtigheid, bidden om gehoor te geven. Verder als Israël wil, zoals straks ook Mozes en nog later Elia zal ontdekken, zeggen: gezegend met de onuitsprekelijke Naam, de Verborgene die ons niet loslaat, omdat zijn aangezicht oplicht in dat van je broer.⁵

■ In de Bijbel is de heup een eufemisme voor de mannelijke potentie, kinderen 'aan de heup' ontsproten (Gen. 46:26; Recht. 8:30). Berg je voor wie het op zijn heupen heeft. Als iemand gemakkelijk te versieren valt, zeggen ze in Frankrijk: *Elle a la cuisse légère*. Als Eliëzer een vrouw gaat zoeken voor Isaak mag het geen winkeldochter zijn: hij zweert dat met de hand onder de heup, bij het geslacht van Abraham (Gen. 24:2 en 9). Tijdens het nachtelijk gevecht van Jakob wordt zijn heup geraakt, zo pijnlijk kan genade zijn. Op zijn pik getrapt en aldus gezegend: mogelijk biedt dat een perspectief om de spiralen van geweld in het Midden-Oosten te doorbreken. De zon gaat op: niet langer Jakob, maar Israël. Godstrijder: met één s, zodat in het midden blijft wie het initiatief heeft, zoals we de Naam ons te boven bidden: 'Jij, die ons niet loslaat.'

■ Begin jaren zestig in New Jersey redigeert de politoloog Menachem Arnoni, die naar eigen zeggen afstudeerde in Auschwitz, een tijdschrift: *The minority of One*. Hij pleit daarin tegen de doodstraf van Eichmann. In plaats van wraak te nemen doen mensen er beter aan de Eichmann in zichzelf op te sporen. De wereld bestaat niet uit goede en kwade mensen, maar uit mijnheer en mevrouw Goodevil. Eichmann en Schweitzer zijn psychologische tweelingen.⁶ In een lange brief schrijft Schweitzer vanuit Lambarene: 'We trekken dezelfde kar en hebben hetzelfde doel.'⁷

Vrijwel tegelijkertijd voltooit de psychiater Hans Keilson de met het gedachtegoed van Arnoni verrassend verwante roman: *In de ban van de tegenstander* (Amsterdam: Van Gennep 2009). Hij moet honderd jaar worden om mee te maken dat het boek een meesterwerk en hijzelf een genie genoemd wordt. De hoofdpersoon, een kind nog, vertelt van 'het vreemde, dat ik niet kon verwoorden, dat ineens mijn leven was binnengedrongen' (21): schram, die wond wordt en niet meer dicht wil. Een vriend, die inmiddels naar de vijand is overgelopen zegt over B. (alias Hitler):

Foto: Anton Sinke

Hij laat zich door jou meeslepen. Vergeet dat niet! Je moet zijn woorden onderzoeken, je moet zoeken waar hij door jou geraakt is. En dan zou je weleens kunnen ontdekken dat er misschien een zekere verwantschap tussen jullie bestaat (62).

De dubbelschoft zo onzeker dat hij een vijand nodig heeft om zelf iemand te zijn.

Alles wat hij in zichzelf verzweeg en waarmee hij niet in het reine kon komen, zag hij in mij. Hij geloofde dat ik was zoals hij me beschreef. Maar hij vergiste zich enorm. Zijn afkeer maakte dat mijn ware gedaante hem verborgen bleef (120).

De eenzaam makende hoop dat een werkelijke ontmoeting een vergelijk op kan leveren: de overwinning op haat als zelfvernietiging.

■ Een punt apart is een recente bundel van Toon Tellegen, waaraan het motto voor dit essay ontleend

is: *Stof dat als een meisje, variaties op een thema, – de strijd tussen een engel en een man in vijftig gedichten, nooit langer dan één zin. Met elk gedicht vervalt het vorige, wezenlijke voortgang wordt niet geboekt, het gevecht zelf lijkt belangrijker dan de uitkomst.*

In toegankelijke taal wordt een ontoegankelijke, wrede wereld opgeroepen. Een laboratorium, dat direct gesloten zou worden als het om dierproeven ging. Een klein theater, weinig rekvisieten, nauwelijks derden; wachten op Godot: in de verregaande stilte van ergens / waar het nergens was (12) gebeuren de dingen maar niet noodzakelijkerwijs in die volgorde (20). Bijtend op zijn verschrikkelijke nagels ziet God dat het goed was, maar niet eerlijk (13), later vernemen we nog dat hij tot walgens toe dobbelde en verloor (57). Ook de engelen zijn van God los, goede en kwade lopen door elkaar.⁸ De spaarzame omstanders staan erbij en kijken ernaar zonder te zien wat ze zien (21, 24); ze beseffen de onbruikbaarheid van hun verstand en weten zich slaven van hun verbeelding (42).

⁸ Vgl. 1 Kon. 22:19-23; Job 1:6 en Ps. 9:5, waar demonen de schrik van de nacht genoemd worden.

Het gaat er ongemeen hard aan toe. Juist als de man zich gelukkig weet (46) of de engel verder weg lijkt dan ooit (19) volgt de mantra: *en sloeg hem neer*. De herhaling van die regel wijst erop dat het gevecht van altijd en overal is.⁹ In het titelgedicht is het de man (59) met zoveel woorden ook geraden om te vechten. En als er dan al te leven valt is het aan de rand van de afgrond, (53, 48) maar vaker er overheen in het ravijn, niettemin kan de man anders dan de engelen (50) niet verliezen (25).

De engel schrijft voor de man brieven, schriften en boeken vol (14). Is het een onmogelijke muze die hem het bloed onder de nagels vandaan haalt? Of worden hier relaties beschreven? Mensen die elkaar tot op het bot fileren, elkaar helemaal afbreken en beschadigen en toch bij elkaar blijven (10, 20, 40): 'ik kom je pijn doen, zei de engel, / ik kom zielsveel van je houden' (49). Je kunt het er allemaal in lezen, maar als interpretatie van het geheel schiet het tekort.

De bundel is een sprongvariant in het oeuvre van Tellegen. Verwijzingen naar de Bijbel zijn er wel maar niet vaak. Hij probeert het thema dan ook naar zijn hand te zetten door het verschil tussen man en engel te ondergraven (15, 17, 61, ...), kortom: de ik vecht met zichzelf, de engel kan terugvliegen 'naar waar hij niet bestond' (49) of krijgt te verstaan dat de ik hem 'elke keer weer helemaal van voren af aan / opnieuw moet verzinnen' (36).

Toch is het resultaat van die verwoede pogingen averechts. Hoe meer de dichter zich aan de transcendente context probeert te onttrekken, des te sterker dringt die zich op. Als het over en uit lijkt met de engel: pats, daar is 'ie weer (19, 40). Of er ontstaat kortsluiting: mensen denken dat engelen hen neerslaan, 'hijzen zich in vleugels / en vliegen dwars door het glas van hun evenbeeld heen // zie ze bloeden: engelen slepen hen weg' (41). Of een man wint het gevecht, verscheurt de engel en boent 'de vloer / tot er geen spoor meer van hem over' is, vervolgens tilt de engel de man en gooit hem in de afgrond; de valende man meent dat hij een prachtige toekomst tegemoet wandelt (33). Ook de man die geen pijn heeft, niet bloedt en niets met engelen heeft, is 'met een verbeterd onverschilligheid' in diens greep (45, 54, 60). Bestaat er toeval, te mooi om waar te zijn? Zo ja, dan vinden we dat op pagina 32: het enige gedicht dat goed afloopt en duidelijk verwijst naar het bijbelverhaal:

Een man verklaarde zichzelf de oorlog,
trok tegen zichzelf op,
zag zichzelf als een reusachtig, met de dodelijkste
wapens bewapend leger
aan de horizon,
zag hoe hij voorbereidingen voor een beslissende
veldslag trof,
groef zichzelf in en wachtte

en een engel daalde neer en gaf de man een teken
en op een nacht viel hij zichzelf aan, onverhoeds en
massaal,
en versloeg zichzelf na een bloedige, urenlange
strijd

hees een vlag op zijn onbekende verwrongen zelf
in het eerste licht van de ochtendzon

en ging naar huis om in vrede te leven.

In de andere gedichten gaat de zon onder. Het gevecht laat zich lezen in het licht van Arnoni en Keilson: de tweelingbroer, de tegenstander zit in de man zelf. Hij overwint 'zijn onbekende verwrongen zelf'. Tegelijkertijd is het meer dan een gevecht met zichzelf.

De bundel bracht me warempel terug bij Barth. De verhalen van Esau en Jakob zijn letterlijk verdichte geschiedenis. Barth leest Jesaja 53 als recapitulatie van Israëls geschiedenis. En schrijft dan: 'Darin bewährt sich also sein Bund mit Gott auf keinem Fall dass es ihm gut geht.' De Eeuwige trekt zich dat lot aan en verbergt zich in die geschiedenis omdat die hoe dan ook zo niet kan blijven!¹⁰

■ Ten slotte. De Caribische schrijver Derek Walcott kreeg in 1992 de Nobelprijs, kort nadat hij zijn magnum opus *Omeros* geschreven had: een *Odyssee* waarin mensen terugkeren naar hun wortels en zoeken naar hun plek in de eigentijdse wereld. Een indrukwekkend boek, in de meest zuivere zin van het woord multicultureel. De hoofdrolspelers genezen uiteindelijk van hun wonden, niet alleen de slaven maar ook hun vroegere drijvers en handelaren.

Liefde na liefde

Er komt een tijd
dat je opgetogen
jezelf zal begroeten als je aankomt
bij je eigen deur, in je eigen spiegel,
en elk zal glimlachen bij de begroeting van de
ander

en zeggen, ga zitten. Eet.

Je zult de vreemdeling weer liefhebben die je zelf
was.
Geef wijn. Geef brood. Geef je hart terug
aan zichzelf, aan de vreemdeling die al je hele leven

van je houdt, maar die jij negeerde
voor een ander, die jou door en door kent.
Pak de liefdesbrieven van de boekenplank,

de foto's, de wanhopige krabbels,
pel je eigen beeltenis van de spiegel.

⁹ In een gedicht duikt een engel op die de geblondeerde mode van het Europese politieke klimaat lijkt te representeren. Hij wil niet vechten maar kleineren: 'hetgeen meer is dan tot bloedens toe neerslaan en vertrappen, / meer is dan verafschuwen en verachten.' (44)

¹⁰ vgl. K. Barth, *Kirchliche Dogmatik I,2: Die Lehre vom Wort Gottes*, Zürich: Theologischer Verlag, 95-133.